

ՆՈՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՒ ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԳՈՐԳԵՐԸ

Վերջերս Ս. Խ. Հանրապետութեանց Միացեալ Նահանգաց վաճառականական ներկայացուցչական տունը (Amtorg) սկսաւ հրապարակ հանել մեծ քանակութեամբ նոր շինուած հայկական, կովկասեան եւ Պուխարայի գորգեր: 1933ի ամառը Նիւ Եորք գտնուելով այցելեցի անոնց գրասենեակը եւ հաճոյքը ունեցայ ծանօթանալու Լ. Գարամեան անուն զարարաղցի Հայու մը որ Սովետական այդ Ամբոսկ Տան Նիւ Եորքի գործերու ճիւղին վարիչն էր:

Համակրելի եւ աղնիւ այս Հայը ձեռնհասօրէն կը վարէր իր պաշտօնը: Մեծապէս հետաքրքրուեցաւ հին հայ գորգերու գծարուեստով: Դժբաղդարար տեղւոյն վրայ իրեն գոհացում չկրցայ տալ: Սակայն ինքն աղնիւ եղաւ բսելու որ իր ցուցմունքներուն վրայ եւ Հայաստանի պետական մարմիններուն օժանդակութեամբ կ'աշխատէին հոն վերականգնել հին հայ գորգարուեստը, նոր միջոցներով եւ հին արուեստով:

Ձեռնարկը խիստ կարեւոր է եւ կըրնայ շահաբեր ըլլալ: Հայաստանի կառավարութիւնը իրապէս ծափահարելի է որ լրջութեամբ եւ զգուշութեամբ գործին ձեռք զարկած է: Հոս իմ նպատակս է ցոյց տալ որ անոնց այս սկզբնական փորձերը որքան յաջողած են, եւ ընել կարգ մը քննադատութիւններ, որոնք կրնան օգտակար ըլլալ այս նորա-

մշակ ճարտարարուեստին: Սակայն նախ հոս կ'ուզեմ ամփոփել ինչ ինչ ճարտարարուեստական տեղեկութիւններ Հայաստանի (այժմու պետական սահմաններով) գորգաշինութեան մասին:

Անցեալին, շատ հին ժամանակներէն ի վեր, Կովկասահայաստանի մէջ Հայերը գորգ կը գործէին: Արար Իպն-Հաազալի վկայութեան համաձայն՝ Դուինի մէջ թ. — Ժ. դարերուն առաջնակարգ գորգեր կը գործուէին, որդանով (Բիրսիգ) կարմիր, սաֆրանով դեղին, են. ներկուած: Գորգարուեստը աւելի կամ նուազ յաջողութեամբ շարունակուեցաւ Հայոց կողմէ, ինչպէս եւ տեղացի միւս ցեղերուն, որոնք սակայն պատմական տուեալներով կը հաստատուի որ բացարձակապէս հայ մշակոյթի ազդեցութեան տակ էին: Իպն-Հաազալ կը հաստատէ, օրինակի համար, որ Արտեպիլի մէջ իսկ (Պարսկաստան) հայերէն կը խօսէին բնիկները թ. — Ժ. դարերուն:

Կովկասի գորգագործները Հայոց մշակութային առաջնորդութեամբ արհեստի եւ արուեստի ինքնուրոյնութիւն մը ստեղծեցին որ մինչեւ այսօր տիրապետող է՝ Հայոց իսկ գործած գորգերէն զատ Կովկասեան բոլոր այլ ցեղերու հիւսած գորգերուն մէջ:

Մեծ պատերազմէն առաջ յիշուած Քազաք, Քապրիստան, Շիրվան, Կէնճէ

(Փանծակ), Շամախ (Սումաք), Քուպա, Չէրքէզ, Չիչի, Էւն. գորգերու տեսակները անվարան կրնանք հայկական դասակարգին մէջ դնել, Ղարաբաղներու, Քարաճաններու հետ: Թէեւ բոլոր այս գորգերը հիւսուածքի, գոյներու եւ գծադրութեանց առանձնաշատկութիւն մը ունին, սակայն անուրանալիօրէն անոնք նոյն մշակոյթի, նոյն հասկացողութեան արդիւնք են, տեսակ մը փոփոխակներ նոյն գաղափարներուն, նոյն ըմբռնմանց, նոյն արտայայտութեանց: Նոյն իսկ արհեստը, պահելով իր բնականութիւնը, պարձեալ ունի նկատելի սակայն ոչ իրարու խորթ նմանութիւն: Երկար պիտի ըլլայ այս մասին փաստարկել հոս, որով այսքանով կը շատանամ. սակայն աւելցնեմ միայն որ կովկասեան (ըստ իս հայկական) գորգերը բոլորն ալ հիւսուած են բուրդ յատակի վրայ բուրդ կապերով. բամպակ եւ բուրդ բնաւ չէ գործածուած, ինչպէս Պարսկաստանի գորգերուն կամ Արեւմտեան Փոքր Ասիոյ գորգերուն մէջ: Ասիկա շատ յատկանշական է, քանի որ հնագոյն ծանօթ հայ գորգերը նոյնպէս միայն բուրդէ էին: Երկրորդ՝ գորգերուն չափերը փոքր են կամ նեղ եւ երկար, մինչ թէ՛ պարսիկ եւ թէ՛ փոքրասիական գորգերը ունին առհասարակ ամէն տեսակ չափեր՝ հին թէ՛ մերձաւոր ժամանակներէ:

Իսկ գծադրական տեսակէտով օտար ազդեցութիւնը, ինչպէս պարսիկը կամ փոքր-ասիականը, քիչ է եղած կովկասեան գորգերուն մէջ, մինչ կովկասեան գծաձեւեր ազդած են միւս տեսակի գորգերուն վրայ:

Այսպէս ուրեմն հին, նշանաւոր եւ իր անցեալին մէջ որոշ գծերով ճարտարարուեստ մըն է որ խորհ. Հայաստանի կառավարութիւնը կ'ուզէ վերամշակել: Մինչեւ մեծ պատերազմին սկիզբը շարունակեց իր գոյութիւնը կովկասահայ գորգաշինութիւնը, որ սակայն անըն-

պաստ եւ ժամանակաւոր պայմաններուն տակ ստիպուեցաւ պահ մը կանգ առնել, մինչեւ որ երկիրը քիչ շատ իր բնական վիճակը ստացաւ, եւ ահա 1922ին հայ կառավարութիւնը իր ուշադրութիւնը դարձուց գորգաշինութեան ճարտարարուեստին վերարժարման:

Իրաւ է որ 1926էն սկսեալ Հայաստանէն գորգեր արտածուած են, այլ սակայն ատոնք հին արդիւնաբերութեան արդիւնք էին, որոնք բերուեցան եւ արտասահմանի հրապարակներուն վրայ, մասնաւորապէս Անգլիա եւ մանաւանդ Միացեալ Նահանգներուն մէջ, գրեթէ աներեւակայելի՝ աժան գներով ծախուեցան: Այդ հին արտադրութեամբ հայակովկասեան եւ Թուրքեստանեան տեսակի գորգերը այժմ շատ հազուադիւր են եւ սուղ:

Իսկ բուն տեղական արտադրութեանց նկատելի արտածումը Հայաստանէն՝ սկսաւ 1929էն վերջ: Հ. Ս. Խ. հանրապետութենէն 1060 ոտբլի (անուանական 500 տոլար ոսկեդրամ) իրր հիմնադրամ տրամադրուած է Տնայնագործական Համագործակցականին որ ձեռք զարկաւ գորգարուեստին վերակազմակերպութեան: Ինծի ծանօթ է միայն մէկ անուն՝ իրր գորգարուեստի մասնագէտ, Հ. Արրահամովիչ:

Հետզհետէ Քարաքիլիսէի, Երեւանի եւ Իջևանի մէջ դասընթացքներ սկսան գորգարուեստի մէջ կրթելու համար Հայուհիները. ըստ իս այդ ձեռնարկը՝ աւելի եղած էր զանոնք առաջնորդելու համար ընդհանուր արտադրական ուղղութեամբ մը, քան թէ զանոնք գորգարուեստին մէջ կրթելու, քանի որ կովկասի մէջ գորգահիւս Հայուհիները բաւական խոշոր թիւ մը կազմելու էին:

Նոյն ատեն Երեւանի մէջ հաստատուեցաւ բուրդի գտարան եւ մանարան, ներկարան եւ գորգերու քիմիական լըւացարան (այս վերջնոյն մասին աւելի վերջը՝ մասնաւորապէս), բոլորն ալ

օժտուած գերմանական մեքենաներով: Իսկ 1929էն ի վեր ներգաղթող Հայերուն մէջ անշուշտ կային գորգի արհեստաւորներ արեւմտեան Փոքր Ասիոյ զանազան կողմերէն, նաեւ Սերաստիայէն, եւ ատոնք Պ. Ա. Զօպանեանի մէկ նամակին համաձայն գորգի հորերով նոր Սերաստիոյ սրահին մէջ գորգ կը հիւսեն: Դարձեալ ինծի զրկուած կտրօն մը եզրիպտոսի Արեւէն՝ (գժրաղգարար անթուական) կը տեղեկացնէ որ Երեւանի մէջ տասը նոր քէզկեահներ (հայացնենք այս անճոռնի բառը եւ հոր կոչենք) սարքաւորուած են: Նոյնպէս Մարտունիի մէջ 8 հոր եւ 25 գործաւոր կայ:

1932ին սակայն միայն 9050 խորանարդ մեթր գորգ կարելի եղած էր պատրաստել: Դժբաղդարար ասկէ զատ միւս տեղեկութիւնները զոր ձեռքի տակ ունիմ՝ միայն ծրագիրներ են եւ նպատակներու մասին կը խօսին, որոնք առայժմ նիւթիս համար արժէք չունին:

Քարաքիլիսէի հորերն են որ գլխաւորապէս արտադրած են, որոնք 1929ին հաստատուեցան: Ունին 44 գորգագործուհիներ, որոնց վարժապետուհին է Եւգինէ Երանոսեան, եւ լուսադոյն աշակերտուհիներէն կը յիշուի Սաթենիկ Դաւթեան: Քարաքիլիսէի գորգագործարանը 29 խ. մեթր աւելի գորգ արտադրած է 1933ի ծրագրէն որ 400 մեթր էր:

Հոս ժամանակը եւ առիթը կը սեպեմ խօսելու համար փոքր յուսախարութեան մը մասին. մանաւանդ որ կ'ուզեմ գիտողութիւնս յաճեալ ուշադրութեանը Հայաստանի պատկան մարմիններուն, մասնաւորաբար Լուսժողովոմատին որուն իրաւասութեան տակ կ'իյնայ Հայաստանի Կուլտուրայի Թանգարանը:

1931ին Հայաստան իմ այցելութեանս ժամանակ նպատակ եւ ակնկալութիւն ունէի մասնաւորապէս հայ յի-

շատակարաններով եւ տարեթիւով գորգեր փնտռել: Մանաւանդ կ'ակնկալէի որ Թիֆլիզի վրացական պետական Թանգարանին մէջ եւ մասնաւորապէս Երեւանի հայ Թանգարանին մէջ գորգեր գտնեմ եւ մանաւանդ թուագրեալ հին հայ գորգեր: Ազնիւ բարեկամս Ստ. Լիսիցեան, այն ժամանակ Թանգարանին վարիչը, յայտնեց որ գորգերու բաժին մը չկայ, այլ սակայն կային գորգեր որոնք սրահի մը մէջ մթերուած էին: Սիրայօժար ցոյց տուաւ խել մը գորգեր որոնք զիս յուսախար ըրին: Նոյն յուսախարութիւնս կրկնուեցաւ էջմիածին երբ Գարեգին Սրբազան Յովսէփեանը ինծի եկեղեցւոյ զանձը ցոյց տրուաւ: Գորգերը, կը ցաւիմ ըսել, հեռու էին էջմիածնայ հնութեան վայել ըլլալէ, մինչ ժէ. դարուն բազմաթիւ ուղեւորներ, Շարտէն, Թաւերնիէ, Թուրնըֆօր, կը յիշէին հոն գտնուող նուրբ ու ճոխ գորգեր: Լիսիցեանի հետ խօսակցութեանս առեւ չեչտեցի գորգերու հաւաքածոյի մը կարեւորութիւնը. արդիւնքը չեմ գիտեր թէ ինչ եղաւ:

Հայաստանի մէջ՝ ամէն տեղէ աւելի՝ կարելոր է Հայկական գորգերու (նաեւ հիւսումեղէններու) հաւաքածոյ մը: Բան մը որ ցարդ կը պակսի: Կառավարութիւնը լիազօր է. որով պատճառ մը չկայ, որպէսզի Հայաստանի մէջ հիւսումեղէններու եւ գորգերու հաւաքածոյի մը գոյութիւնը չպահանջենք, Երեւանի Թանգարանին միւս հաւաքմանց կից, որպէս են երաժշտական իրերու, տարագներու, ոսկերչական առարկաներու հաւաքումները: Անտարակոյս, Հայաստանի այժմու կառավարութեան լրջամիտ, մշակութասէր վարիչները անտես պիտի չառնեն րանուորական Հայութեան արտագրութիւնները որպէս են գորգերը եւ զանոնք հաւաքելով պատշաճ կտրգաւորութեամբ Թանգարանին մէջ մնալուն և պատուաւոր տեղ մը պիտի տան:

Հայաստանի մէջ գորգերու եւ

հիսուսածեղէններու հաւաքածոյ մը, ձեռնհասօրէն կատարուած, մեծապէս օգտակար կրնայ ըլլալ գորգարուեստի զարգացման եւ ժողովրդականացման համար: Անոնց ցուցադրութեամբ եւ դասախօսութիւններով հետաքրքրութիւն եւ սէր կը վերարծարծուի Հայաստանի քաղաքացիներուն մէջ, եւ մեր այդ չափազանց կարեւոր այլ եւ շատ տուժած ճարտարարուեստը աւելի ընդարձակ չափերու վրայ կը տարածուի եւ ա՛լ աւելի արդիւնաւոր կ'ըլլայ:

×

Նիւ Եորք Ամթորկի այցելութեանս ատեն Լ. Գարամեան ազնուօրէն ինծի ցոյց տուաւ նոր արտադրուած գորգերէն: Անոնք մասամբ յաջող են, գոհացուցիչ՝ այժմու հրապարակին պահանջներուն համար, սակայն քննադատելի շատ կէտեր ունին, զոր անվարան յառաջ պիտի բերեմ, խորհելով որ Հայաստանի կառավարութիւնը ատոնց հրապարակաւ արտայայտութիւնը նկատի առնելով այս քննադատութիւններս պիտի ընդունի իր բարեկամական դիտողութիւններ, ի շահ եւ ի նպաստ երկրին արտադրականութեան զարգացման եւ տարածման:

Քննադատութենէ առաջ՝ ըսեմ որ Ամթորկի մօտ տեսած նմոյշներս իրապէս հայկական-կովկասեան գծաձեւերուն վրայ հիմնուած, շատ անգամ ալ ուղղակի անոնցմէ օրինակուած արտադրութիւններ են: Սակայն արհեստական կերպով անոնք կը տարբերին: Բանուածքով կակուղ են, առէջքները (Warp) բամպակ, գոյները ոչ կենդանի եւ ոչ ալ հայակովկասեան, եւ մանաւանդ լուացուած են: Լուացուածը հոս ջուրով լուացուած չի նշանակեր այլ քիմիական բաղադրութեամբ լուացուած:

Հոս երկու խօսք այս լուացումին մասին:

Հին ատեններն ալ արեւելեան գորգերը կը լուացուէին թեթեւ կրաջուրով մը. յետոյ տաք արդուկով կ'արդուէին ալ, գորգերուն տալու համար փայլունութիւն մը բուրդի խաւին, նոյն ատեն ալ քիչ մը պոռոտ գոյները մեղցնելու, մարելու համար: Այս կերպ լուացում իրապէս կը վնասէր գորգին քիչ մը: Արդ՝ մեծ Պատերազմէն վերջ Նիւ Եորքի գորգ ներածողները երբ սկսան չինական եւ պարսկական գորգերու առեւտրականացած արտադրութեամբ հրապարակը ողողել, այդ անձա՛ արտադրութիւնները աւելի հեշտիւ ծախելու համար սկսան գործածել զանազան դադտնի քիմիական բաղադրութիւններ իրենց լուացքներուն համար: Բաղադրութիւններ, որոնցմէ ծանօթ են ֆելօրայտ ափ լայմ, Օֆալիֆ ասիտ եւ թէեւ անհաւատալի կերպով փայլ կու տային գորգերուն, այլ սակայն նոյն ատեն գորգերը կը փճացնէին եւ բոլորովին գունաթափ կ'ընէին, այնպէս որ ստիպուած կ'ըլլային վերստին ներկել ձեռքով, իրր թէ գորգը նկարէին:

Ամթորկի մօտ տեսած գորգերս ալ դժբաղդարար լուացուած էին, թէեւ ոչ վերստին ներկուելու չափ լուացուած: Լուացուած այս տեսակի ապրանքն էր որ 1929էն վերջ եռապատիկ անկում կրեց:

Ուրեմն որոշ է որ Հայաստանի կառավարութիւնը սխալ ուղղութեան կը հետեւի, եթէ մնայուն փնտռուած հրապարակի ապրանք կ'ուզէ հայթայթել, արտադրելով գորգեր որոնք կը լուացուին կամ պէտք է որ լուացուին քիմիական կերպով: Ինծի համար, անկեղծօրէն ըսեմ որ Արեւի կտրօնին մէջ տրուած լուրը թէ «Առաջին եռամսեային պիտի բանի նաեւ գորգերու քիմիական լուացքատունը», վրդովեցուցիչ էր: Կովկասահայ գորգերը, նաեւ արեւելեան գորգերը ընդհանրապէս, իրենց համբաւը շահեցան ոչ թէ կեղծուած կամ լուացուած ըլլալուն, այլ հարա-

զատ ըլլալուն համար: Լուացուած ապրանքը չի պահեր իր տոկունութիւնը, բուրդը կը կորսնցնէ իր բնական իւղը եւ չորնալով կը փճանայ: Հայաստանի մէջ կան կարող քիմիագէտներ եւ անոնց կ'իյնայ ապացուցանել իմ ըսածս (որ հոս ընդունուած է ամենէն կարող հեղինակութիւններէն իսկ):

Իսկ այժմ անցնինք միւս գիտողութիւններու:

Արեւի կարօնին մէջ՝ (եթէ տրուածը ձրի տեղեկութիւն մը չէ, առանց որ եւ է հիմքի) կ'ըսուի որ «Հայաստանի գորգի գործարանը յաջողեցաւ մերականգնել մասնաւոր տեսակ գորգերու արտադրութիւնը, որուն գաղտնիքը կորսուած էր քանի մը դար առաջ: Այդ տեսակ գորգերէն մնացած փոքրաթիւ օրինակներ պահուած կը մնան Եւրոպայի թանգարաններուն մէջ եւ չատ սուղ կը գնահատուին»:

Արդ՝ ճշգեհք թէ նախ Եւրոպայի թանգարաններուն մէջ պահուած սուղ եւ գնահատուած գորգերը այդպէս են որովհետեւ հին են, եւ այդքան: Իսկ գորգերուն կորսուած գաղտնիքը միայն գոյներուն պատրաստութեան գաղտնիքն է: Բան մը որ սակայն չեմ կարծեր թէ Հայաստանի կառավարութիւնը ձեռք բերած ըլլայ դեռ. գոնէ իմ տեսած նմոյշներս այդպիսի բան մը ենթադրել չեն տար. իսկ այն լուրը որ Հայաստանի մէջ «քիմիական լուացքատուն»ի մը մասին կը խօսի, ինքնին կը հերքէ այդպիսի գաղտնիքի մը (հին ներկերու) Հայաստանի մէջ գտնուած եւ հետապնդուած ըլլալը: Ինչ որ Հայաստանի կառավարութիւնը կրնայ ընել, սա է որ ան կրնայ ընդօրինակել հին գծաձեւեր, ինչ որ ըրած ալ է: Սակայն այդ ճիւղին մէջ ալ ան քննադատուելի պէտք ունի:

Անտարակոյս ամէն բանէ առաջ որախառիթ է որ նախ Հայաստանի կառավարութիւնն է որ կը ձեռնարկէ գոր-

գերու հին գծաձեւերու մշակումը, բան մը որ թուրք կամ պարսիկ կառավարութիւնները նկատի անգամ չեն առած: Իսկ Հայաստանի կառավարութիւնը իր ազագուն միջոցներով քիչ չատ յաջողութեամբ յառաջ տարած է:

«Հայ Վաստակ» «Խորհրդային Հա-

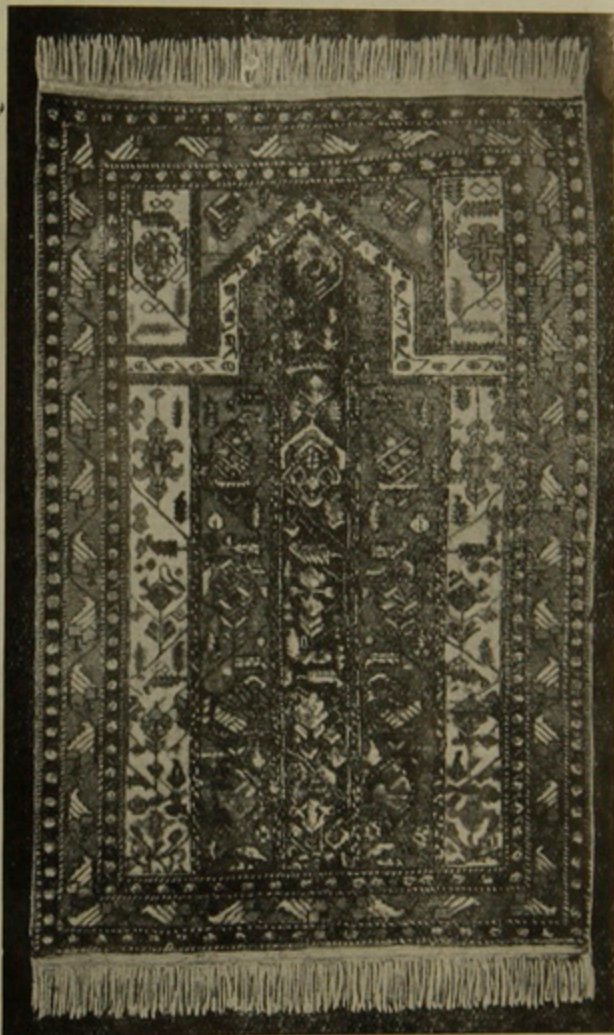
Պատկ. 1

Հայկական Քուպա

յաստան»ի Օգոստոս 14ի թիւէն առնելով կը գրէ. «Գորգի այս նոր տիպը մասամբ փոխ առնուած է Ղարաբաղի, Լոռիի եւ Գանձակի գծագրութիւններէն»:

(Բ. տարի թիւ 9, էջ 28): Նախ եւ առաջ

ըստ իս սխալ է գորգի զանազան գծա-
ձևեր իրար խառնելով համադրել նոր
տիպի կամ տիպերու մէջ: Գորգը իր
գծազրութեամբ ցոլացումն է արտադր-
եալ վայրին գեղարուեստական հասկա-
ցողութեան, կարելոր ազգագրական
նիւթ է, եւ իր գծաձևի տարրերութեան

Պատկեր 2

Հայկական Սուլախչա

սրատճառաւ ստացած առանձնաշատ-
կութիւնը զայն բրած է գեղարուեստա-
կան — սրտմական իր մը: Ինչպէս որ
չենք կրնար՝ օրինակ՝ աւանդավէպի մը
զանազան տարրերակները ի մի խառնել

եւ այդպէսով ամբողջութիւն մը կազ-
մել. առով վէպին համն ու շնորհքը կը
կոբսուի, անճանաչելի, անարժէք կոյտ
մը կ'ըլլայ, զուրկ իսկական արժէքէ.
նոյնպէս գծարուեստի տարրեր տիպեր
իրար խառնելով (ոչ բնական միջոցնե-
րով) մենք փճացուցած կ'ըլլանք այդ
արուեստին կամ արուեստներուն ա-
ռանձնապէս տալիք արժէքը: Այսօր դս-
թութիւն պիտի չունենային զանազան
տարրեր եւ նոյնքան կարելոր ու արժէ-
քաւոր գորգերու օրինակներ, եթէ ա-
տոնք ժամանակին գլխաւոր վարչու-
թեան մը տակ իրար խառնուած եւ այդ-
պէս ներկայացուած ըլլային: Պարսկեր
խրացուցած պիտի ըլար Հայուն ար-
ուեստը, կամ անմշակոյթ թուրքը ին-
քը միակ տէր պիտի ներկայանար բո-
յորին:

Սակայն բարերազգարար խառ-
նուրդները ընդարձակ սահմանի վրայ
չեն կատարուած, գրեթէ նմանօրինակ
գորգերու գծաձևերը ջանացած են իրա-
քու համադրել, թէեւ չափաւոր կերպով՝
սակայն դարձեալ խճողում յառաջ բե-
րելով: Լաւ է որ դարերու փորձառու-
թեամբ իրարմէ անջատ գոյութիւն ու-
նեցող այս գծաձևերը մշակուին ան-
ջատ կերպով, այլապէս ծիծաղելի պի-
տի ըլլար զանոնք ուրոյն չըջաններու
անուններով անուանել: Հայաստանի
կառավարութիւնը իր շահուն համար
իսկ ստիպուած է խղճամիտ ըլլալ ըն-
դունուած եւ արդէն յաջողութիւն գը-
տած գծաձևերը իրար չխառնելու, եւ
այսպէս արտասահմանեան ճաշակները
չխաթարելու, եւ Հայաստանի գորգե-
րուն տալու մնացուն հրապարակ մը:
Հայկական կամ արեւելեան գորգերուն
արժէքը եղած է՝ անոնց գրեթէ վիպա-
կան կազմութիւնը, անցեալը, եւ այդ
իսկ սրատճառաւ ո եւ է ոտնձգութիւն
կրնայ ճաշակները անդարձօրէն խաթա-
րել եւ այն արտակարգ սէրը որ գոյու-
թիւն ունի ի նպաստ հին արեւելեան
գորգերու՝ կրնայ չքանալ, եւ օտարը կը

սկսի ինքզինքը գոհացնել իր երկրին յատուկ գետնի ծածկոցներով, այդպէսով պատճառելով մեծ վնաս արեւելեան գորգերուն:

Անտարակոյս գծագրող մը կրնայ զանազան շրջանի գծագրութիւնները համադրել եւ յաջող խառնուրդ մը կազմել: Սակայն այդպիսի խառնուրդ մը չէ կարելի իրր Շամախի, Քուպայի, Քաղաքի կամ Ղարաբաղի գորգ ներկայացնել, այլ նկատել աշխիւնչի կամ այնինչի գորգ: Եթէ Հայաստանի կառավարութիւնը կուզէ նմանօրինակ նորերեւոյթ փորձ մը բնել, այն ատեն ըսելիք չունիմ: Սակայն այդ գորգերը հին անուններով (տեղի, գաւառի, շրջանի) ներկայացնել սխալ է եւ նոյն իսկ վնասարեւ. քանի որ Հայաստանի կառավարութիւնը միայն չէ որ գորգ կ'արտադրէ, այլ ուրիշ երկիրներ ալ, որոնք մրցակցական ամէն միջոցի կրնան դիմել եւ վերի արդար պատճառարանութեամբ վարկարեկել հայկական գորգերը:

Ես կը նախընտրեմ, օրինակ, Սաղաթի զանազան գծաձեւերը յաջող կերպով համադրել քան թէ զանոնք խառնել Ղարաբաղի կամ Կէնճէյի գծաձեւերուն հետ: Հայաստանի կառավարութիւնը կրնայ զանազան գծաձեւերու խառնուրդով, կամ նոյն իսկ բոլորովին մտացածին նոր գծաձեւերով գորգեր պատրաստել եւ անոնց տալ նոր անուն մը, օրինակ «Երեւանի գորգ», «Մարտունի գորգ»: Սակայն այդպիսի փոփոխութեան մը հրապարակին վրայ գտնելիք ընդունելութիւնը եւ քաջալերութիւնը կը մնայ խնդրական: Փոքր Ասիոյ Յոյները Թուրքիայէն Յունաստան անցնելով նոր գորգերու տեսակ մը ստեղծեցին: Նոյնը կատարեց ասկէ 45 - 50 տարի առաջ Փոքր Ասիոյ մէջ հաստատուած Ամերիկեան Oriental Carpet Manufacturing (O. C. M.) ընկերութիւնը. ատոնց հասցուցած գորգերուն տեսակն ու համբաւը սակայն վաղան-

ցիկ եղաւ եւ ժամանակաւոր:

Ես նպատակաւարմար չեմ գտներ հին անունները եւ ձեւերը լքել եւ նորերու սկսիլ: Այն ահագին ճրի յայտարարութիւնը եւ գեղարուեստական փորձառութիւնը գորհիները ունէին եւ կուտան մեզի, առաւելութիւն մըն է գորհները երկար գոյութենէ մը վերջ միայն կրնան չահիլ:

Պատկեր 3

Հին հայ թռչնագարդ գորգ

Նորի փորձ մը գուցէ յաջող ըլլայ, սակայն կրնայ եւ չյաջողիլ: Եւ վերջին պարագային շատ աւելի աղետալի կըրնայ ըլլալ քան ինչ որ կը կարծէ գորգի հրապարակի մասնագէտ չեղող մը:

Հայաստանի գորգարտագրութեան վարչութիւնը պէտք է որ նկատի առնէ բազմատեսակ գորգերու, գծաձեւերու

ատոնք եւ փոխանակ գեղարուեստական իրականութենէն հանելու եւ աւանդականութենէն զրկելու հայկական գորգերը, ընդհակառակն ա՛լ աւելի խորունկ կերպով ատոնց վերամշակման հաւատարմօրէն հետեւելու է: Ստացուելիք արդիւնքը արդէն ինքնին կը բաւէ գեղարուեստին զարգացման եւ նկատելի արտադրութիւն մը ըլլալուն: Ուրեմն

Պատկեր 4

Հին հայ վիշապագորգ

տարբերակներով, հաւատարիմ բնատիպարներուն արտադրութիւնը միայն ցանկալի է, եւ օտար հրապարակին վրայ անմրցելի (1):

(1) Գարակէօղեան տունը իր մեքենայով չինուած տեղական գորգերուն համար հաւատարմօրէն գործածեց հայ վիշապ (ԺԴ. դարեան) գծածները:

Շատ աւելի կրնամ ծանրանալ այս կէտերուն վրայ, սակայն առ այժմ ոչ ժամանակ եւ ոչ ալ պէտք ունիմ արդէն ըսածս աւելի ընդարձակելու: Միայն աւելցնեմ որ Հայաստանի կառավարութիւնը գորգի արտադրութեան մէջ պէտք ունի ոչ թէ խալիֆի, միայն առուծախ գիտցող, հայ կամ օտար, հրեայ կամ ամերիկացի խորհրդատուներու, այլ բառին բուն նշանակութեամբ մասնագէտ, փորձագէտ եւ գեղարուեստագէտ գորգագէտներու, որոնք եթէ վաճառականական հասկացողութիւն ալ ունենան՝ ա՛լ աւելի նախընտրելի կրնան ըլլալ: Միայն այդ կերպով մնայուն հրապարակ կարելի է ստեղծել:

* * *

Լ. Գարամեան գրքոյկ մըն ալ գրած է Ամբոյկի հրապարակ հանած գորգերուն մասին, անգլիերէն լեզուով գրքոյկ մը որուն մէջ գունաւոր եւ սեւատիպ նկարներ ալ կան:

Նախարանին մէջ խօսք կ'ըլլայ հայկական գորգերու մասին, «որոնք զանազան աղբիւրներէ յառաջացած գրծածներով կը հիւսուին»: Ասիկա սխալ է: Հայկական գորգերը հայկական են միայն այն ատեն երբ հայկական աղբիւրի կամ հասկացողութեան գծածներով կը հիւսուին: Եթէ երբեմն անոնք Հայէ տարրեր հիւսողէ ալ հիւսուած ըլլան, դարձեալ կը մնան հայկական. Անտարակոյս հայ գծածներու մէջ կարելի է գտնել զանազան օտար ազդեցութեան նմոյշներ ալ, ընդելուզուած բուն հայ գծածներուն, սակայն ատոնք դարձեալ կը մնան (վերապահումներով) հայկական: Ուրեմն սխալ է Armenian Kuba անուանել գրքոյկին էջ 13ի գունաւոր նկարը (հոս նկ. թիւ 1) որ ամբողջութեան մէջ հայկական կամ Քուպայի ոչինչ ունի, գծագրութեամբ, շարագրութեամբ զուտ պարսկական է, ներ-

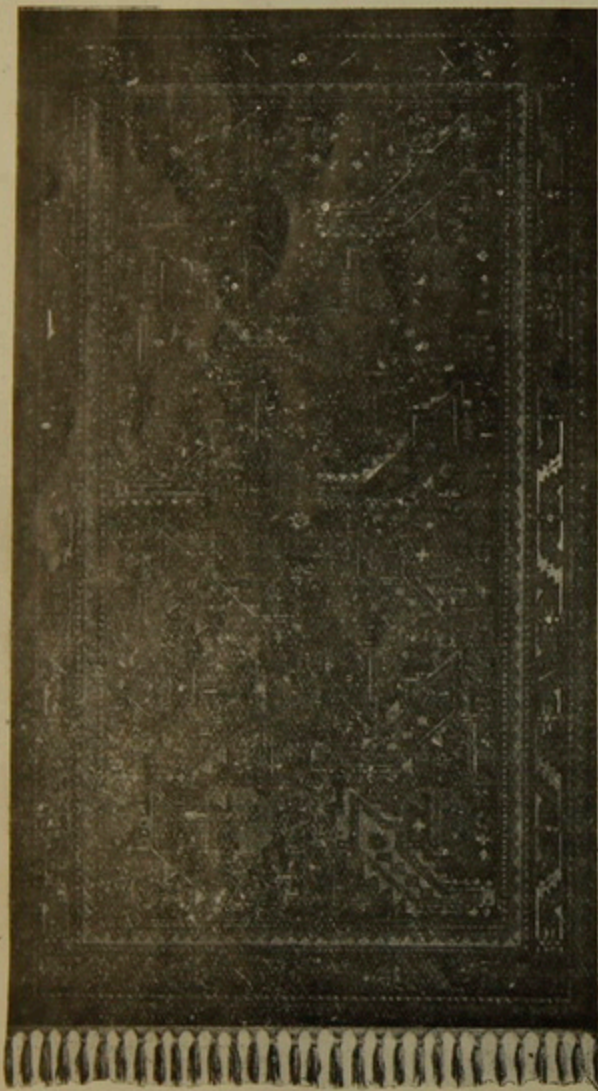
Պատկեր 5

Պատկեր 6

Գոհարեան տիպարի հարկական օրոգ իւր դարու

կայացնելով Հերաթի կամ Ֆերաղանի անուամբ ծանօթ գծաձևեր (Ամերիկացւոց Ֆիշ տէգայնը՝ տերեւներուն ձուկի նմանելուն համար)։ Կեդրոնը իր գոյնով, հասարակ է պարսկականին, ասոր նով՝ յատուկ է պարսկականին, ասոր

Պատկեր 7

Գեանջա (Գանձակ)

գտնենք, Հերաթի եւ Ֆերաղանի գորգերէն զատ, կէս արդիական թաւրիղներուն, հին թէ նոր Մուսուլներուն, Հին Սորասաններուն, նոյն իսկ հին Սարուզներուն, Համատաններուն, եւ

Շիրազներուն մէջ։ Սակայն ասոնք ամէնքն ալ պարսկական գորգեր են։ Իսկ Հայոց մօտ, որոնք ընդհանրապէս երկրաչափական գծերով արտայայտուած են, թիւ 1 նկարին գծաձևեր եկամուտ է, բացարձակապէս մեր կողմէն չիւրացուելիք, որով եթէ նոյն իսկ Հայերը կը չինեն կամ կը չինէին այս տիպի գորգեր, ասոնք դարձեալ գորգագէտին համար կը մնան պարսկական։

Նոյն գրքոյկին էջ 15 (հոս թիւ 2) նկարը նոյնպէս ներկայացուած է իրր Արմինիքն Սումաֆշա։ Վերջին բառը նուազականն է Սումաֆին որ իր կարգին յառաջ եկած է Շամախ անունէն, որ Աղուանից են Մեծ Հայոց գլխաւոր հին քաղաքներէն մին էր։ Այս գորգը որ զժրաղդարար աւելի թրքական Մուճիր կամ Մէլէզ գորգերը կը յիշեցնէ, չենք կրնար իրր հայկական գորգ դասակարգել։

Ինչո՞ւ այս սխալները։ Ըստ իս, նիւթին պէտք եղածին չափ խորամուխ չեն եղած անոնք որ հայկական գորգարուեստը վերարժարծել կը ջանան։ Ըստ անոնց, Ղարապաղի, Սաղախի, Քապիստանի գորգերը հայկական չեն, կամ գոնէ հայկական ըլլալնուն մասին ոչինչ կ'ըսուի, մինչ ասոնց բոլորին այժմ վերջնականապէս ընդունուած է հայկական ըլլալը։ Նոյնպէս Կէնձէ (Գանձակ), Քուպա եւ Շիրվան։ Նոյն իսկ Կովկասի բոլոր գորգարուեստի արտադրութիւնները-ձիւղերն են Դուինի եւ Արտաշատի հին մանարաններուն, գորգարհեստանոցներուն, անվիճելի կերպով հին հայկական արուեստին ու արհեստին, գոյնով, բանուածքով եւ հիւսուածքով։

Զժրաղդարար հոս երկար պիտի ըլլար ծանրանալ գծաձևերու վերլուծմանց վրայ։ Թող որ մանրապատում կատարած եմ այդ աշխատութիւնս ստուարահատոր իմ բազմակար անտիպ «Գորգը եւ Հայերը» գործիս մէջ։

Հայաստանի գորգարհեստագէտներուն ուշադրութեան կը յանձնեմ, քանի որ հայկական գորգարուեստը վերամշակել կը ցանկան, հետեւեալ ներկարները որոնք կը ներկայացնեն բուն եւ հին հայ գորգարուեստը: (Նկարներ քիւ 3էն մինչեւ 6 *):

Նիւ Եորք եղած ատենս՝ Գարամեան ինծի տուաւ նաեւ քանի մը գունատ նկարներ գորգերու որոնք կ'երեւայ թէ պիտի արտադրուին Կովկասի մէջ: Ասոնցմէ, հոս նկար թիւ 7ը հայկական վիշապ գորգերու մէկ խեղաթիւրուած նմոյշն է, շատ նման ժԸ. դարու հայկական Սումաք (Շամախ) գորգի մը, որ կը գտնուի Նիւ Եորք Մէքսիկոյ իթըն Միւզիքի մէջ, Պալլարտ ֆօլ-լէֆշըն (հոս՝ նկար թիւ 8): Դարձեալ Գարամեանի նմոյշներէն է՝ հոս նկար թիւ 9՝ Ղարաբաղը, նոյնպէս գերազանցապէս հայկական, թէեւ ոչ հաւատարիմ բնատիպին: Գօտիին քիւֆի գրածեւէ յառաջ եկած հայկական գրածածեւը շատ կանուխ՝ ժԳ. դարէն՝ սկսեալ գործածուած է Հայոց կողմէ իրենց գորգերուն գօտիներուն մէջ: Այս քիւֆի գրածեւերուն մասին երկար եւ մանրամասն խօսած եմ իմ մէկ ուսումնասիրութեանս մէջ՝ հրատարակուած Անահիտին մէջ եւ յետոյ ալ ատանձին հատորով արտատպուած ի Փարիզ, նկարազարդ, 1932ին: Յաջորդ Քուպան եւ Սումաֆշան նոյնպէս անտարակուսելի է որ հայարուեստ են:

* * *

Այժմ ալ անցողակի՝ արհեստի վերաբերեալ երկու խօսք:

Ամբոթի հրապարակ բարած հայ-

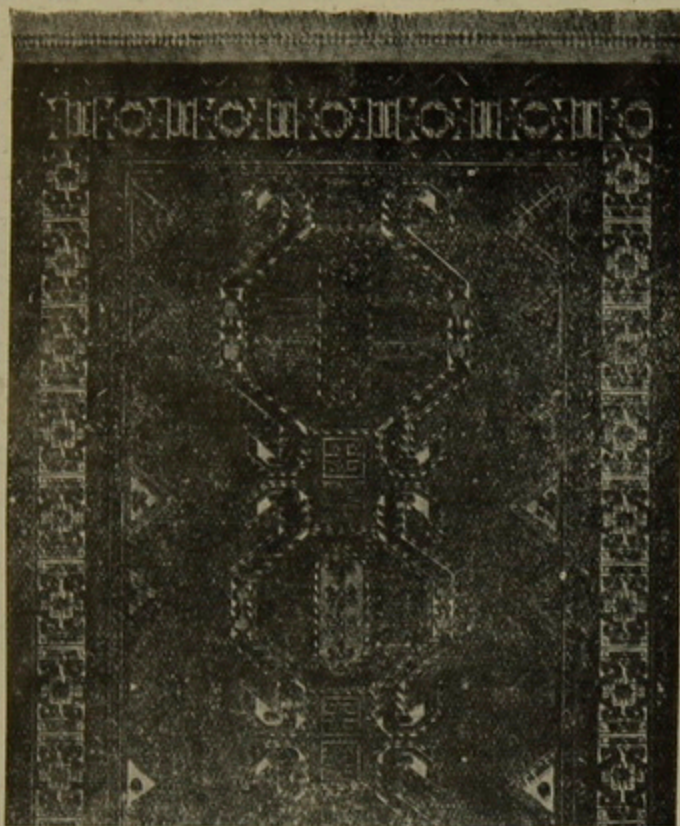
(*) Ասոնց կարգէն է նաեւ պատկերն այն հայկական գորգին, որ հրատարակուած է Անահիտի Բ. տարուան թիւ 3ին մէջ, էջ 71. (Նիւ Եորքի Մեթրոփոլիթըն Միւզիքի ժե. դարու հայկական գորգը):

կական նոր արտադրութիւնները չունին բանուածքի այն ամբողջութիւնը եւ ուժեղութիւնը, զոր կը գտնէինք հին կովկասահայ գորգերուն մէջ, ինչպէս կ'էնճէներուն, Շիրվաններուն, Սումաքներուն, մանաւանդ Ղարաբաղներուն եւ Քապրիստաններուն մէջ: Բոլոր հին

Պատկեր 8
Սումաֆ (Շամախ)

գորգերը այս շրջաններուն չինուած են բուրդէ գորգի երկայնքի թելերու վրայ, մինչ արդի արտադրութեանց մէջ բամպակէ են այդ թելերը: Բուրդը նոյնպէս գգուած եւ պատրաստուած մեքենական միջոցներով զուրկ է այն կարծրութենէն որոնց համար նշանաւոր էին կովկասեան գորգերը: Գալով գոյներուն, քիմիական թեթեւ լուացքի ենթարկուած ըլլալով՝ այդ գորգերը զուրկ են նաեւ հին կովկասեան գորգերու գունա-

Պատկեր 9
Ղարաբաղ

զեղութենէն: Դարձեալ գիտելով՝ հիւսուած գորգերը (տես հոս նկար 12, 13, 14), անոնք ունին չափազանց մեքենական կանոնաւորութիւն եւ կրկնութիւն, բան մը որ զանոնք աւելի իբր առեւտուրի ապրանք քան թէ զեղարուեստական արտադրութիւն կը ներկայացնէ, որով գնողին նուազ ցանկալի:

Ըսածներս ապացուցանելու համար յառաջ բերեմ սա փաստը: Արեւելեան գորգերը մեծ համբաւ կը վայելէին Միացեալ Նահանգաց մէջ: Պատերազմէն քիչ առաջ եւ մանաւանդ անկէ վերջ տնտեսական ուռճացման պատճառաւ արեւելեան գորգերու պահանջն ալ մեծ չափերու հասաւ հոս, եւ ներածողները

չգտնելով պէտք եղած չափերով արտադրուած ապրանք, գիմեցին արուեստական միջոցներու: Պարսկական զանազան կեդրոններու մէջ հաստատուեցան մեծ աշխատանոցներ, ինչպէս Սուլթանապատ: Գորգերու արտադրութիւնը աշխատեցան հրապարակի պահանջին յարմարցնել, հրապարակի մը կամ անոր գնորդներուն որոնք սակայն գորգին մասին ոչինչ գիտէին բացի անոր վիպական համբաւէն, եւ ահա ծրնունդ տրուեցաւ գծածներու որոնք սկիզբները թէեւ քիչ մը նման էին Ժ. դարու Սպահանեան արուեստին, այլ սակայն հետզհետէ կորսնցուցին այդ քիչ մը բանն ալ, եւ հասնող վրձին չար-

Պատկեր 10

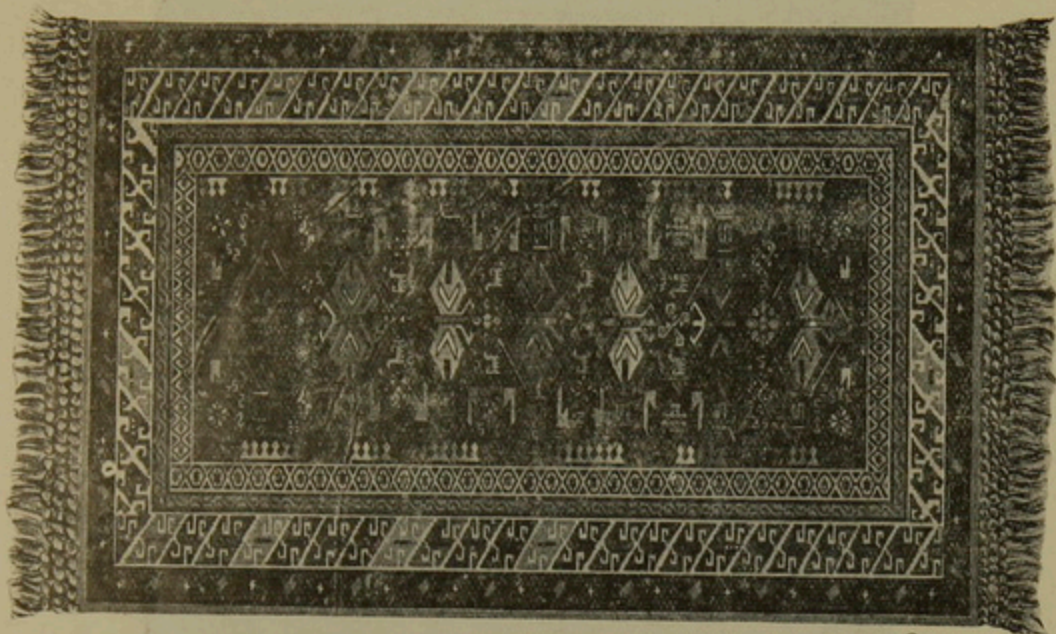
Քուպա

Ժողին քմահաճոյքին արտացոլումը եղան: Բոլոր արդիական աշխատանքային կոչումաժ Սարուգներուն, Լէյլէհաններուն, Համատաններուն, Ձարնիմներուն, Քէշաններուն զծածկերը գրեթէ նոյնն էին, թէեւ անցեալին մէջ իրարմէ շատ տարբերող, եւ ասոնց ամէնքն ալ այժմու խեղճուկրակ տիպերէն շատ ու շատ հեռու: Հրապարակը սարեկան մօտաւորապէս 20.000.000 տոլարի նմանօրինակ արդիական ապրանքներով ողողուեցաւ, տեղացի գնողը սակայն հետզհետէ սկսաւ ձանձրանալ գրեթէ իրարու կրկնութիւն եղող, անճաշակ եւ ոչ արեւելեան այս «արեւելեան» գորգերէն: Եւ այժմ որ տնտեսական տագնապի շրջան մը կը բոլորենք եւ չունինք այլեւս խենդուխելառ ծախսողներ, հրապարակին վրայ աւելի մեծ պահանջ կայ հին տեսակ գորգերու, հակառակ որ ատոնց գինները տագնապէն առաջուան գիններէն աւելի բարձր են այժմ,

մինչ արդիական գորգերը գրեթէ երեք անգամ աւելի աժանցած են:

Ձանաղան պատճառներու կը վերագրուի արդիական պարսկական կամ չինական գորգերուն անկման եւ հրապարակին վրայ չպահանջուելուն իրականութիւնը: Սակայն որքան որ իմ փորձառութիւնս եւ պրպտումներս ցոյց կու տան, տնտեսական պատճառէն զատ գլխաւոր եւ խոշոր պատճառը Պարսկական եւ Զինական կոչումաժ գորգերուն ո՛չ պարսկական եւ ո՛չ չինական բլլալն է (1): Գրեթէ տեղական ճաշակով գրծուած եւ պատրաստուած այս «արեւելեան» գորգերուն մէջ տեղացին չգտաւ

(1) Որքան ալ անհաւատալի է, սակայն ճշմարիտ է որ պարսկական Սարուգ գորգեր սկսան շինուիլ... Զինատանի մէջ ի Թիէնցին, մօնկոյական բուրդով որ շատ աժան էր, 1926ի շրջանին:

Պատկեր 11

Սոււմախչա

այն թովչանքը որուն մասին իմացած էր, սկսաւ ձանձրանալ, տեսնելով նոյն գոյները եւ գծաձեւերը տեղական մեքենայով շինուած գորգերուն մէջ ալ, բան մը որ մեքենաները պիտի չկրնային ընել եթէ արեւելեան գորգերը պահած ըլլային իրենց հին բազմատեսակութիւնը, եւ միակ գծաձեւով մը արտադրուած չըլլային ինչպէս որ արդի արեւելեան գորգերը կ'արտադրուին։ Պարսկական կառավարութիւնը ճիգեր թափեց, նոյն իսկ սեղմումներ ի գործ դրաւ, արդիւնելով քիմիական (ճէոհար) գոյներով ներկուած գորգերու արտածումը, եւն. եւն., սակայն արդէն շատ ուշ էր, վնասը գրեթէ անդարմանելի։

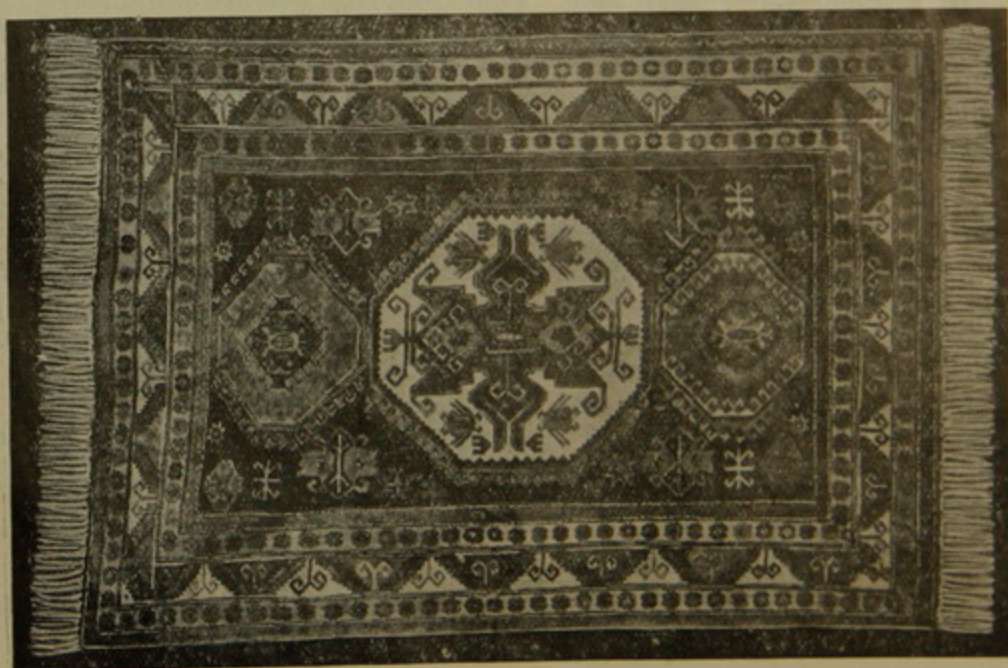
Այժմ սակայն տնտեսական տագնապին պատճառաւ Միացեալ Նահանգաց հրապարակին վրայ պահանջը գրեթէ անգոյ է, որով Պարսկաստանի մէջ ալ գորգի արտադրութիւնը կանգ առած. հիմա է որ պարսիկ կառավարութիւնը պէտք է միջամուխ ըլլայ

գորգարուեստին մէջ, ծրագրէ եւ ապահովէ միայն հին, վերամշակուած արուեստով արտադրութիւնները, եւ արդիւն անցեալ տասնամեակի անգոհացուցիչ եւ վնասակար գործունէութիւնը։ 1931ին Թաւրիզի մաքսատան մէջ գրեթէ հարազատ եւ հին գորգերու գոյներով գորգեր տեսայ, արդի արտադրութիւն, սակայն հին արուեստ, որոնց նման արտադրութեանց հրապարակ հանուիլը վստահարար նոր զարկ պիտի տայ գորգի առեւտուրին, մանաւանդ եթէ քիմիական անճաշ լուարուն եւ ատոր պատճառաւ վերաներկումին առաջքը առնուի։

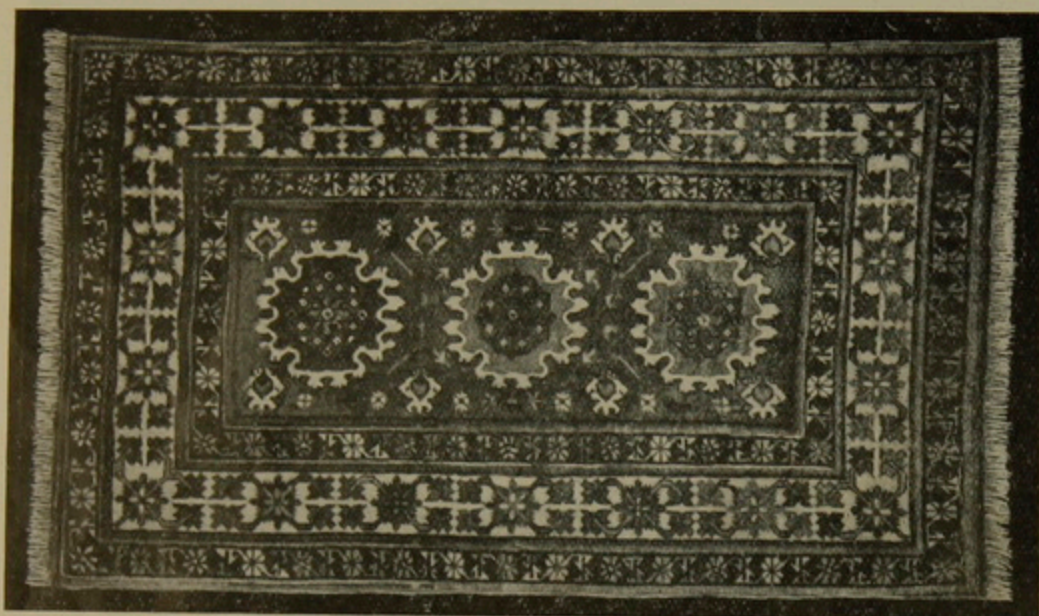
Աւարտելէ առաջ իբր եղբակացութիւն ըսեմ որ Հայաստանի մէջ գորգարուեստին վերամշակումը յաջողցնելու եւ վճարող վիճակի մէջ դնելու համար, անկեղծօրէն հետեւեալ կէտերը Հայաստանի կառավարութեան տնայնագործական մասին ուշադրութեան կը յանձնեմ։

Պատկեր 12
Քապիսքան

Պատկեր 13
Քազախ

Պատկեր 14

Վրացական Քաղաք

Ա.— Հարկ է որ գծարուեստին հարապատու թեան հոգ տարուի, խառնուրդէ զգուշացուի, եւ մանաւանդ բազմատեսակ գծաձևերով արտադրութիւնը քաջաբերուի, այսինքն թէ նոյն գծաձևը չկրկնուի տարրեր գորգերու մէջ:

Բ.— Բամպակեայ ներքնաթելերը բոլորովին բաց թողուին եւ աւելի դարձեալ բուրգ գործածուի: Բանուածքի տարրերութիւնները իւրաքանչիւր շրջանի յատուկ գորգերու առանձնայատուկ ըլլան եւ ոչ թէ միօրինակ: Ղարարազը Քարաճայէն կամ Քուպայէն տարրերելու պատճառ կայ եւ այդ պատճառը պէտք է պահուի:

Գ.— Գորգերու գոյները աւելի հիւնքուն հեռեւորութեամբ կատարուի, մերժուի գործածութիւնը քիմիական գոյներու եւ մանաւանդ փճացուցիչ քիմիական կամ հում կրաջուրի լուացման: Տեղական (հայ) գոյները, որոշէս կարմիրի համար՝ որդան (փոմիգ),

կապոյտի համար՝ լեղակ (լանիվարտ), գեղինի համար՝ սաֆրան, զարձեալ կարմիրի համար՝ տորոն, կանաչի համար՝ րնկոյզի կանաչ կեղեւ, եւն. եւն., որ մեծ մասամբ տեղւոյն վրայ իսկ կ'արտադրուին, աւելի գոհացուցիչ են հրապարակի վրայ փնտռուած:

Դ.— Չկատարել գորգերու հիւսումն եւ գծադրութիւնները խոտապահանջ կանոնաւորութեամբ: Չկատարել որովհետեւ կանոնաւոր արտադրութիւնները, մանաւանդ Կովկասի, զուրկ են հոգեբանական այն վիպականութենէն որ զիրենք սիրցնել եւ վաճառել կուտայ:

Ե.— Գորգերուն խաւերը խիտ ըլլան եւ ցած կտրուած, բացի Սաղախներէն եւ Չէրքէզ կոչուած գորգերու տեսակներէն:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

Ուիլիթա, Քանսաս, 1934